

Marcel van der Linden,
directeur onderzoek,
IISG Amsterdam

Naar een wereldgeschiedenis van de arbeid

Labour History zit momenteel in een spannende overgangsfase waarin ze zichzelf opnieuw uitvindt. New Labour History (zoals geïllustreerd in het werk van E.P. Thompson) begint baan te ruimen voor Global Labour History, de transnationale, zelfs transcontinentale studie van arbeidsrelaties en sociale arbeidersbewegingen in de ruimste zin.

De ontwikkeling van Global Labour History zal vele obstakels moeten overwinnen wil ze bloeien. De grootste hindernis zijn wijzelf, met onze traditionele theorieën en interpretaties. De twee grootste valkuilen zijn het methodologisch nationalisme en het eurocentrisme. We zullen onze theoretische en methodologische assumpties moeten herzien, en dat moet ons natuurlijk niet van weerhouden om ook het empirisch onderzoek aan te pakken.

In werkelijkheid zullen we waarschijnlijk via de interactie van conceptuele vernieuwing en verkennend onderzoek een Global Labour History kunnen uitbouwen. Ik denk dat we activiteiten op verschillende niveaus moeten aanbevelen zoals dataverzameling en werkelijk historisch onderzoek dat de interactie tussen verschillende regio's in de wereld zal blootleggen en aldus een antwoord geven op vragen die tot voor kort zelfs niet konden gesteld worden.

In 1963 publiceerde Edward P. Thompson zijn monumentale boek *The Making of the English Working Class*. Het zou een mijlpaal worden voor de sociale geschiedschrijving, want het werk markeerde – zeker in de Engelstalige wereld – de overgang van de zogenaamde oude naar de nieuwe geschiedschrijving van de arbeid. Er bestaat brede consensus over de aard van die overgang.¹ De oude geschiedschrijving (*Old Labour History*) was institutioneel en richtte zich op de beschrijving van organisatorische ontwikkelingen, politieke debatten, leiders en stakingen. Zij werd vertegenwoordigd

¹De grootste hindernis voor de ontwikkeling van *Global Labour History* zijn wijzelf, met onze traditionele theorieën en interpretaties (affiche van Oxfam - Magasins du Monde, 1995)

door Sidney en Beatrice Webb, de Wisconsin School van John Commons en anderen, maar ook door marxisten als Philip Foner. De nieuwe geschiedschrijving (*New Labour History*) probeerde de strijd van arbeiders en arbeidsters historisch te contextualiseren, door – in de woorden van Eric Hobsbawm – ook aandacht te schenken aan “de arbeidersklassen als zodanig [...] en de economische en technische omstandigheden die arbeidersbewegingen effectief maakten of ze verhinderden effectief te zijn”.² De verschillen tussen *Old* en *New Labour History* zijn vaak overdreven, want ook bij de *Old Labour History* bestond niet zelden aandacht voor “de arbeidersklassen als zodanig”, zoals bijvoorbeeld zichtbaar is in John en Barbara Hammonds prachtige trilogie *The Village Labourer* (1912), *The Town Labourer* (1917) en *The Skilled Labourer* (1920) die ongeveer dezelfde periode bestrijkt als Thompsons *The Making*. Maar toch kan natuurlijk niet ontkend worden dat de *New Labour History* in de jaren 70 en 80 van de vorige eeuw een ingrijpende vernieuwing van de discipline heeft tot stand gebracht. Niet alleen arbeidsprocessen en alledaagse cultuur, maar ook gender, etniciteit en leeftijd kregen eindelijk de aandacht die zij verdienden, net als huishoudens, seksualiteit en informele politiek. De *New Labour History* belichaamde een intellectuele revolutie.

De geschiedenis van arbeidersbewegingen en arbeidersklassen (*Labour History*) werd lange tijd vooral in de hoogst ontwikkelde kapitalistische landen bedreven, plus natuurlijk, met zeer beperkte politieke bandbreedte, in de zogenaamde socialistische landen. Sedert de jaren 90 heeft de discipline zich echter ontwikkeld tot een werkelijk wereldwijd project. Natuurlijk zijn er al veel eerder studies van de geschiedenis van proletarisering en arbeidersbewegingen in ‘het Zuiden’ van de aardbol verricht – ik noem als lichtend voorbeeld Rajani Kanta Das die in het wonderjaar 1923 maar liefst drie boeken over Zuid-Aziatische arbeid publiceerde.³ Maar de echte doorbraak, met conferenties, verenigingen enz. is van recente datum. Het begon in 1995 met de oprichting van de Association of Indian Labour Historians, een dynamische organisatie die niet alleen elke twee jaar een conferentie houdt, maar ook allerlei andere activiteiten ontplooit. Daarna kwam onder meer *Mundos do Trabalho* tot stand, een netwerk van historici binnen het grote Braziliaanse historische genootschap ANPUH. Eerste conferenties werden gehouden in Pakistan (Karachi, 1999), Zuid-Korea (Seoel, 2001), Indonesië (Yogyakarta, 2005) en Zuid-Afrika (Johannesburg, 2006).⁴

Deze geografische verbreding en de daarmee gepaard gaande inhoudelijke reflectie stellen ons in staat om de Oude én de Nieuwe *Labour History* met andere ogen te bekijken. Neem Thompsons *The Making*. Vanuit het nieuwe globale perspectief is er iets merkwaardigs aan de hand met dit boek, iets dat gedurende enkele tientallen jaren waarschijnlijk niemand is opgevallen, maar dat nu, onder veranderde omstandigheden, in het oog begint te springen. Thompson reconstrueert namelijk het Engelse proces van klassenvorming in de periode 1792-1832 als een geïsoleerd proces. Engeland is in zijn analyse de logische eenheid van analyse, waar weliswaar krachten van buitenaf op inwerken, maar dat zijn dan ook inderdaad ‘buitenlandse’ krachten.

Zo speelt de Franse Revolutie in Thompsons verhaal op de achtergrond een belangrijke rol als inspiratiebron van arbeidersactiviteiten, maar de ontwikkelingen in het buurland blijven steeds ‘externaliteiten’. Daar komt bij dat Thompson in *The Making* ook in het geheel geen aandacht schenkt aan de imperiale connecties. Het kolonialisme met zijn, in de loop van de 19e eeuw steeds ingrijpender, invloed op het leven van de lagere klassen, blijft geheel buiten beschouwing.

Peter Linebaugh en Marcus Rediker hebben erop gewezen dat de London Corresponding Society (LCS) (waar een belangrijk deel van *The Making* over gaat) zich bij haar oprichting in het begin van 1792 bekende tot gelijkheid voor allen, “zwart of wit, hoog of laag, rijk of arm”. Maar in augustus van hetzelfde jaar verklaarde de LCS: “Medeburgers, van iedere stand, rijk, arm, hoog of laag, wij spreken U allen toe als onze broeders.” Hier was “zwart of wit” verdwenen. Linebaugh en Rediker maken aannemelijk dat deze plotselinge omslag verklaard moet worden uit de vlak daarvoor begonnen opstand op Haïti. Ras was daardoor voor velen plotseling een riskant en bedreigend onderwerp geworden en de leiding van de LCS probeerde het thema daarom te vermijden.⁵ Zulke transatlantische connecties zoekt men bij Thompson tevergeefs. Thompsons insulaire benadering verbaast des te meer omdat hij politiek gesproken een internationalist was, die van jongsaf aan was opgegroeid met verhalen over Brits-Indië, waar zijn ouders lange tijd hadden gewoond.⁶

Ondanks zijn baanbrekende karakter laat *The Making of the English Working Class* zo óók zien dat er belangrijke continuïteiten tussen *Old* en *New Labour History* hebben bestaan. De in de 19e eeuw in Europa, en iets later ook in Noord-Amerika, ontstane geschiedenis van de arbeid werd namelijk vanaf haar ontstaan gekenmerkt door een combinatie van ‘methodologisch nationalisme’ – het begrip is voor zover ik weet uitgevonden door Anthony D. Smith – en eurocentrisme; een combinatie die pas de laatste jaren werkelijk ter discussie wordt gesteld. Het methodologisch nationalisme koppelt maatschappij en staat aan elkaar en beschouwt daarom de verschillende natiestaten als een soort leibniziaanse monaden van het historisch onderzoek. Het eurocentrisme is de mentale ordening van de wereld vanuit de Noord-Atlantische regio: de ‘moderne’ tijd begint in Europa en Noord-Amerika en verspreidt zich stap voor stap over de hele wereld; de temporaliteit van dit kerngebied bepaalt de periodisering van de ontwikkelingen in de rest van de wereld. Historici reconstrueerden de geschiedenis van de arbeidersklassen en -bewegingen in Frankrijk, Groot-Brittannië, de Verenigde Staten enzovoorts als afzonderlijke ontwikkelingen. Voor zover zij in de loop der tijd oog kregen voor de klassen en bewegingen in Latijns-Amerika, Afrika of Azië werden deze volgens Noord-Atlantische schema’s geïnterpreteerd.

Daarmee wil ik niet zeggen dat historici van arbeid en arbeidersbewegingen nooit over nationale grenzen heen keken. Dat gebeurde wel degelijk en al heel vroeg, maar het uitgangspunt bleef dan gewoonlijk monadologisch: de ‘beschaafde’ Europese wereld werd geacht te bestaan uit volkeren die zich ongeveer in dezelfde richting

ontwikkelen, zij het met een verschillend tempo. Het ene volk was in bepaalde opzichten ‘voorlijker’ dan het andere en daarom konden de achterblijvers hun toekomst min of meer weerspiegeld zien in de voortrekkers. Aanvankelijk werd deze gedachte simpel geïnterpreteerd en bestudeerde men bijvoorbeeld arbeidersbewegingen in andere landen om er handelingsaanwijzingen voor de alledaagse politiek in het eigen land uit af te leiden. Deze invalshoek zien we bijvoorbeeld bij de Duitse pionier van de grensoverschrijdende geschiedenis van arbeidersbewegingen Lorenz Stein. In zijn studie uit 1842 over socialistische en communistische stromingen in het Franse proletariaat nam hij als uitgangspunt dat geschiedenis zich via de afzonderlijke volkeren ontwikkelt. Daarmee plaatste hij zich krachtig op de bodem van het monadologische denken. Stein ging ervan uit dat iedere ‘diepere beweging’ bij het ene volk zich vroeg of laat ook bij het andere volk zou voordoen. Om die reden leek hem een studie van de Franse ontwikkeling urgent; de zich in het buurland voordoende radicale beweging zou zich immers beslist op een gegeven ogenblik ook in Duitsland laten horen en, zo vroeg hij retorisch: *“Mogen wij passief toekijken, hoe [de beweging] zich onder ons uitbreidt, en stuurloos blijft, omdat zij niet begrepen wordt?”*⁷

Deze enigszins instrumentele houding leidde tot een sterke belangstelling voor de ogenschijnlijk ‘hogere’ ontwikkelde volken. Al gauw bleek echter hoe moeilijk het is om aan ervaringen elders politieke recepten te ontleen. Toen Werner Sombart een halve eeuw na Stein de ontwikkelingsgeschiedenis van het Italiaanse proletariaat reconstrueerde, constateerde hij dan ook dat zulke vergelijkende studies nauwelijks handvatten voor de dagelijkse politiek bieden. Weliswaar meende ook Sombart dat naties van elkaar kunnen leren, maar hij pleitte voor een meer fundamentele benadering die zuiver theoretische vragen (‘waar vandaan?’, ‘waarheen?’) centraal stelde. Zo’n aangepaste vraagstelling betekende een flinke uitbreiding van het onderzoeks-terrein, want nu kon niet meer worden volstaan met een studie van de meer geavanceerde landen, maar moest men zich ook verdiepen in de minder ontwikkelde gebieden, *“voor zover zij tot dezelfde cultuurgebieden [Kulturkreise] behoren”*. Immers: *“Indien er regelmatigheid in de sociale ontwikkeling kunnen worden aangetoond, moeten deze in de beginnende landen terugkeren; daar moet de juistheid van de hypothesen, die wij op basis van vroegere ervaringen in andere landen hebben geformuleerd, bevestiging vinden.”*⁸

Sombart bracht aldus de verwetenschappelijking van de monadologische arbeidersgeschiedschrijving tot uitdrukking. Geleidelijk echter kregen de monaden vensters. Sombart zelf was zich bewust van *“de invloed die het voorbeeld van geavanceerde landen uitoefent op de navolgende volkeren”*.⁹ In de loop van de 20e eeuw nam de aandacht voor wisselwerkingen tussen de afzonderlijke volken toe, waarbij dan wel die afzonderlijke volken als de fundamentele analyse-eenheden golden. Van James Guillaume tot Julius Braunthal werden internationale organisaties van de arbeidersbeweging bijvoorbeeld opgevat als samenwerkingsverbanden tussen arbeiders die verschillende naties representeerden, tussen patriotten met verschillende vaderlanden – een opvatting die ook in de beweging zelf leefde.¹⁰ En in studies van internationale arbeidsmi-

gratie werden de migranten gezien als mensen die ofwel de cultuur uit het land van herkomst bewaarden of opgingen in de cultuur van het land van vestiging.

Pas in de laatste decennia wordt de eurocentrische monadologie als geheel ter discussie gesteld. Enerzijds kwam Sombarts gedachte dat alleen volken die tot hetzelfde ‘cultuurgebied’ behoren zinvol vergeleken kunnen worden, onder vuur te liggen. Anderzijds werd de natiestaat zelf in toenemende mate gehistoriseerd en daardoor gerelativeerd. Deze twee subversieve tendensen moeten duidelijk onderscheiden worden, maar zij treden wel ongeveer parallel op. Hun verschijnen houdt verband met een reeks veranderingen die zich sedert WO II heeft voorgedaan:

- De dekolonisatie leidde tot het ontstaan van vele nieuwe onafhankelijke landen, vooral in Afrika en Azië, die hun eigen sociale geschiedenissen begonnen te verkennen; daardoor kreeg de arbeidersgeschiedenis niet alleen een steeds belangrijker wordende ‘perifere’ component (het aantal monaden werd uitgebreid), maar ook werd al snel duidelijk dat de perifere geschiedenis natuurlijk niet geschreven kon worden zonder voortdurend de geschiedenis van de kapitalistische kernlanden erbij te betrekken (zie bv. het werk van Walter Rodney).
- Er ontwikkelden zich transcontinentale verbeelde gemeenschappen, zoals bijvoorbeeld het panafrikanisme.
- In het historisch migratieonderzoek groeide het besef dat arbeidsmigranten vaak transcultureel leven, dus als het ware *“op twee plaatsen tegelijkertijd”*.
- De grensculturen die ‘ontdekt’ werden, pasten niet in het monadologische schema.
- En hetzelfde gold ook voor transnationale cycli van protesten en stakingen.

Al deze ontwikkelingen – plus de sterk in intensiteit toegenomen contacten tussen historici uit verschillende landen en continenten – hebben ertoe geleid dat de twee premissen van de traditionele arbeidersgeschiedschrijving nu duidelijk zichtbaar zijn geworden en daarmee het voorwerp van debat. We bevinden ons nu in een spannende overgangssituatie waarin de discipline bezig is zichzelf opnieuw uit te vinden. *New Labour History* begint plaats te maken voor *Global Labour History*.¹¹

Wat betekent de term *Global Labour History*? Iedereen kan er natuurlijk mee bedoelen wat hij of zij wil, maar persoonlijk heb ik er het volgende mee voor ogen:

- Wat de *methodologische status* betreft zou ik willen suggereren dat het gaat om een aandachtsgebied en niet om een theorie die men moet aanvaarden of weerleggen. Het is van groot belang te accepteren dat er binnen het aandachtsgebied zeer uiteenlopende invalshoeken kunnen voorkomen. Zulk pluralisme is niet alleen onvermijdelijk, het kan ook intellectueel zeer stimulerend zijn – als we maar bereid zijn steeds opnieuw onze uiteenlopende opvattingen ter discussie te stellen. De ervaring leert dat theoretische divergenties productieve samenwerking niet in de weg hoeven te staan.

- Wat de *thematiek* betreft doelt *Global Labour History* op de transnationale en zelfs de transcontinentale studie van arbeidsverhoudingen en arbeidersbewegingen in de breedste zin van het woord. Met ‘transnationaal’ bedoel ik dat alle historische processen in een grotere context geplaatst worden, ongeacht hoe ‘klein’ ze geografisch ook mogen lijken. Zo’n verbreding van de context kan plaatsvinden door vergelijkingen met processen elders, onderzoek naar wisselwerkingen met andere processen, of een combinatie van beide. De studie van arbeidsverhoudingen richt zich daarbij niet alleen op vrije en onvrije, maar ook op betaalde en onbetaalde arbeid. Arbeidersbewegingen worden ruim opgevat; zij bestaan uit formele organisaties en informele activiteiten. Bij het onderzoek naar arbeidsverhoudingen én sociale bewegingen dient ook serieus aandacht te worden geschonken aan de ‘tegenpartij’ (ondernemers, de overheid). De studie van de arbeidsverhoudingen richt zich niet alleen op de afzonderlijke arbeid(st)ers, maar ook op hun gezinnen. Genderverhoudingen spelen een belangrijke rol binnen die gezinnen en binnen de arbeidsrelaties van de afzonderlijke gezinsleden.
- Wat de *periode* betreft denk ik dat er voor *Global Labour History* in beginsel geen grenzen in de tijd bestaan, al zou ik er uit praktische overwegingen voor zijn het zwaartepunt vooralsnog te leggen op de studie van arbeidsverhoudingen en arbeidersbewegingen zoals zij zich ontwikkeld hebben sedert de opkomst van de wereldmarkt in de 14e-15e eeuw. Onderzoekingen die verder teruggaan in de tijd (bijvoorbeeld met een vergelijkend oogmerk) mogen echter zeker niet worden uitgesloten.

Alles bij elkaar genomen is dit een buitengewoon ambitieus programma dat zich nog in het beginstadium bevindt. Veel aspecten zijn nog onduidelijk en behoeven opheldering.

De ontwikkeling van *Global Labour History* zal diverse hindernissen moeten overwinnen om tot bloei te kunnen komen. Tot deze hindernissen behoren praktische problemen, zoals het feit dat in veel landen van het Zuiden goed geklimatiseerde, actief acquirerende archiefinstellingen ontbreken.¹² Ik wil op deze technische moeilijkheden nu niet verder ingaan en me concentreren op de inhoudelijke uitdagingen. Onze grootste hinderpaal zijn wij namelijk zelf, met onze traditionele theorieën en interpretaties. Ik heb de twee belangrijkste valkuilen al genoemd: het methodologisch nationalisme en het eurocentrisme.

Methodologische nationalistes zijn het slachtoffer van twee belangrijke denkfouten. Op de eerste plaats naturaliseren zij de natiestaat. Daarmee bedoel ik dat zij de natiestaat beschouwen als de analytische basiseenheid van historisch onderzoek. Ook al erkennen zij dat natiestaten pas in de 18e en 19e eeuw tot bloei zijn gekomen, toch interpreteren zij de oudere geschiedenis als voorgeschiedenis van de latere natiestaat en beschouwen zij grensoverschrijdende of grensondermijnende processen als verontreinigingen van het ‘zuivere’ model. Er is dus sprake van een teleologie waar wij

radicaal mee zullen moeten breken. Vanuit een wereldperspectief blijft het bestaan van natiestaten een wezenlijk aspect van het moderne wereldsysteem, maar wel een aspect dat grondig gehistoriseerd dient te worden en gezien in samenhang met subnationale, supranationale en transnationale aspecten. Op de tweede plaats koppelen methodologische nationalistes maatschappij en staat aan elkaar.¹³ Dat wil zeggen: zij menen dat maatschappijen geografisch samenvallen met natiestaten. De Verenigde Staten kennen een eigen maatschappij, Mexico heeft een eigen maatschappij, China heeft een eigen maatschappij enzovoorts. Ook hier is een geheel nieuwe benadering nodig. Misschien zouden we dieper moeten nadenken over het voorstel van Michael Mann om samenlevingen te beschouwen als “veelvoudig overlappende en kruisende sociaal-ruimtelijke netwerken van [ideologische, economische, militaire en politieke] macht”. De implicatie daarvan is: “Samenlevingen zijn niet één geheel. Zij vormen geen sociale systemen (gesloten of open); zij vormen geen totaliteiten.”¹⁴

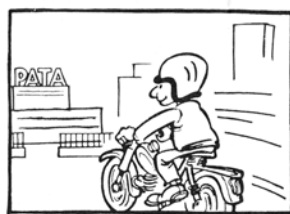
Het eurocentrisme kent drie varianten. De eerste variant is verwaarlozing: er is alleen aandacht voor een deel van de wereld; auteurs gaan er dan van uit dat de geschiedenis van ‘hun’ stuk van de wereld kan worden geschreven zonder aandacht te schenken aan de rest. Deze houding wordt goed uitgedrukt in het onderscheid tussen ‘the West’ en ‘the Rest’, waar Samuel Huntington en anderen over spreken.¹⁵ De tweede variant is het vooroordeel: auteurs hebben wel oog voor wereldwijde verbanden, maar blijven desondanks van mening dat ‘Groot-Europa’ (waartoe ook de VS, Canada en Australië behoren) aangeeft welke kant de ontwikkeling dient op te gaan. Dit eurocentrisme zien we bijvoorbeeld bij moderniseringstheoretici.¹⁶ Robert Nisbet karakteriseerde hun ontwikkelingsgedachte als volgt: “De mensheid wordt gezien als een enorme processie, waarin alle, of in elk geval heel veel, volken meelopen. [...] Natuurlijk bevindt West-Europa met zijn specifieke, historisch verworven patroon van economische, politieke, morele, en religieuze waarden zich aan kop, in de voorhoede van de processie. Alle andere volken, hoe rijk hun eigen beschaving ook moge zijn, zoals China en India, worden in zekere zin beschouwd als ‘stappen’ in een processie die hen ooit de volledige ontwikkeling van het heilige Westen zal brengen.”¹⁷

De derde variant bestaat uit empirische geloofsovertuigingen. Deze variant is het moeilijkst te doorzien en te bestrijden. Het betreft hier wetenschappelijke uitgangspunten die steeds weer door het onderzoek bevestigd lijken te zijn. Wijlen Jim Blaut constateerde: “Alle historici in deze categorie zouden met kracht ontkennen, dat zij welk eurocentrisch vooroordeel dan ook huldigen, en zeer weinigen van hen hebben in feite zulke vooroordelen. Als zij verzekeren, dat Europeanen de democratie, de wetenschap, het feodalisme, het kapitalisme, de moderne natie-staat hebben uitgevonden, dan beweren zij dat omdat ze denken dat dit allemaal feiten zijn. Eurocentrisme is derhalve een ingewikkelde zaak. We kunnen alle waarde- en vooroordelen uitbannen, en dan zitten we nog steeds met het eurocentrisme als een verzameling van empirische geloofsovertuigingen.”¹⁸

De bestrijding van de eerste twee varianten (verwaarlozing en vooroordeel) is betrekkelijk eenvoudig, maar de derde variant vormt vanwege de moeilijke zichtbaarheid een groter obstakel.

Jan verlaat de school; hij is 16.

Jan is aangeworven door Pata, een schoenenfabriek.

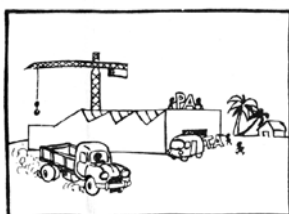
Jan werkt aan de sandalenpers.

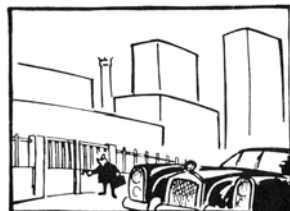
De directie van Pata heeft belangstelling voor de Derde Wereld.

In Afrika: lage lonen, weinig belastingen, geen vakbonden.

Pata brengt haar productie van sandalen naar Afrika over.

Pata sluit hier haar fabriek.

Jan wordt afgedankt.

Jan gaat stempelen.

Mamadoe gaat 3 jaar naar school.

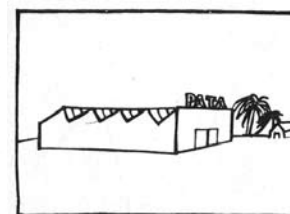
In het dorp heerst hongersnood. Mamadoe trekt naar de stad.

Hij wordt leerjongen bij een schoenmaker.

Zij maken sandalen.

Een Pata-fabriek opent haar deuren. Zij werft 40 werklieden aan.

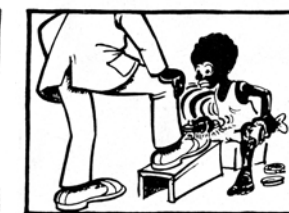
De fabriek produceert 1.500.000 sandalen per jaar.

5.000 schoenmakers en ambachtslui moeten verdwijnen.

Zo verliest Mamadoe zijn job.

Alleen en zonder inkomen gaat hij dan maar schoenen poetsen.

Alle kernbegrippen van de traditionele arbeid(er)s geschiedenis zijn primair gebaseerd op ervaringen in de Noord-Atlantische regio en dienen daarom kritisch te worden doorgelicht. Dit geldt om te beginnen voor het begrip 'arbeid' als zodanig. In de belangrijkste westerse talen (het Engels, Spaans, Frans, Italiaans enz.) bestaat een tweedeling tussen 'arbeid' en 'werk', waarbij arbeid in oorsprong vooral lijkt te verwijzen naar het zwoegen en ploeteren, terwijl werk eerder naar creatieve processen verwijst. Dit binaire woordenpaar – waar een filosoof als Hannah Arendt verstrekkende analytische consequenties aan heeft verbonden¹⁹ – komt echter in veel andere talen niet voor, soms is er zelfs helemaal geen woord voor arbeid of werk omdat deze begrippen abstraheren van de specifieke kenmerken van afzonderlijke arbeidsprocessen. We zullen daarom zorgvuldig moeten nagaan in hoeverre de begrippen 'arbeid' en 'werk' transcultureel bruikbaar zijn en op zijn minst zullen we hun inhoud veel preciezer moeten bepalen dan we gewoonlijk doen. Waar begint arbeid en waar houdt hij op? Hoe trekken we precies de scheidslijn tussen arbeid en werk, of is die scheidslijn minder vanzelfsprekend dan vaak wordt gemeend?

Historisch onderzoek van warenketens kan bijdragen aan een empirische en historische theorie van het arbeidersinternationalisme (affiche van Oxfam - Magasins du Monde, ca. 1985)

Ook het begrip 'arbeidersklasse' verdient een uiterst kritische doorlichting. Het ziet er naar uit dat de term in de 19e eeuw is uitgevonden om een bepaalde groep van zogenaamd respectabele loontrekkers af te bakenen van slaven en andere onvrije arbeiders, van de kleine zelfstandigen (de 'kleinburgerij') en van de outcasts, het lompenproletariaat. Om allerlei redenen, die ik nu niet uitgebreid kan toelichten, is deze afbakening onbruikbaar in het Zuiden van onze wereld. De sociale groepen die in de ogen van de *Old en New Labour History* qua omvang onbelangrijk zijn – de uitzonderingen die de regel bevestigen – vormen in grote delen van Azië, Afrika en Latijns-Amerika de norm. We zullen op zoek moeten naar een nieuwe begripsvorming die minder gericht is op uitsluiting dan op insluiting van afhankelijk werkende groepen. We zullen moeten inzien dat de zuivere loonarbeiders, die Marx in het middelpunt van zijn beschouwingen stelde, namelijk de arbeiders die als vrije individuen de eigenaars zijn van hun arbeidskracht en die geen andere waren dan die arbeidskracht te koop kunnen aanbieden,²⁰

slechts één manier vormen waarop in het kapitalisme menselijke arbeidskracht tot waar wordt omgevormd. Er zijn andere vormen die evenveel aandacht verdienen, zoals slavernij, contractarbeid (*indentured labour*), deelpacht enz.²¹

De noodzaak om onze theoretische en methodologische uitgangspunten te heroverwegen hoeft ons er niet van te weerhouden om ook reeds onmiddellijk empirisch onderzoek aan te pakken. Het is vermoedelijk precies andersom: juist de wisselwerking tussen conceptuele vernieuwing en verkennend onderzoek kan ons in staat stellen *Global Labour History* op te bouwen. Hoe zou zulk empirisch onderzoek eruit kunnen zien?

Ik denk dat we op verschillende niveaus activiteiten kunnen ontplooiën. Op de eerste plaats is er het niveau van de dataverzameling. Ik zie daar twee samenhangende taken. Enerzijds het verzamelen van grote hoeveelheden kwantitatieve en kwalitatieve data over onderwerpen als de structuur van de wereldarbeidersklasse, reële lonen, demografie en arbeidersbewegingen; en anderzijds de ontwikkeling van technieken die ons in staat stellen data uit verschillende historische contexten onderling te vergelijken. Ik wil hier volstaan met drie voorbeelden.

Het eerste voorbeeld: er bestaan vergevorderde plannen voor een wereldwijde database over Indiase contractarbeiders. Tussen 1834 en 1937 zijn er zo'n dertig miljoen van deze *indentured labourers* vanuit Brits-Indië naar andere delen van de wereld getrokken. Ongeveer 80% is later weer teruggekeerd. De 'blijvers' vormen de oorsprong van Hindoestaanse gemeenschappen in Zuidoost-Azië, Latijns-Amerika, Noord-Amerika, Afrika en Europa. De database zal de gehele diaspora bestrijken, maar wel met een per regio variërende nauwkeurigheid. Voor enkele gebieden bestaan al datasets op individueel niveau (bv. Suriname), terwijl voor andere gebieden voorlopig alleen een hoger aggregatieniveau doenlijk lijkt.²²

Tweede voorbeeld: sedert 1985 heeft de Research Working Group on World Labour van Immanuel Wallersteins Braudel Center in Binghamton, USA, een database opgebouwd die is gebaseerd op de Londense *Times* (vanaf 1906) en de *New York Times* (vanaf 1870). Er is informatie verzameld over alle gevallen van arbeidersprotest in alle landen, met specificatie van het soort protest, het tijdstip, de plaats en de bedrijfstak. Al deze gegevens over de periode 1870-1985 zijn gebruikt voor verdergaande analyses. De belangrijkste resultaten zijn neergelegd in Beverly Silvers boek *Forces of Labour. Workers' Movements and Globalization since 1870* (2003). Andere onderzoekers – onder meer aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam – volgen nu dit voorbeeld.

Zulke projecten vereisen ook dat we technieken ontwikkelen waarmee gegevens uit verschillende historische en geografische contexten vergelijkbaar gemaakt kunnen worden. Een voorbeeld is het zogenaamde HISCO (Historical International Classification of Occupations)-project dat bedoeld is om een internationaal historisch informatiesysteem over beroepsaanduidingen op te zetten. Via het web maakt dit project gegevens beschikbaar over de werkzaamheden van verschillende beroepsbeoefenaren, inclusief contextinformatie en, indien voorhanden, beeldmateriaal.²³

Een tweede niveau waarop we actief kunnen worden is vanzelfsprekend dat echt

historisch onderzoek dat interacties tussen verschillende wereldregio's blootlegt en zo vragen kan beantwoorden die tot voor kort niet eens gesteld werden. Het aantal kwesties dat aan de orde kan worden gesteld is onbeperkt. Elders heb ik een lijst met ideeën hierover gepubliceerd.²⁴ Hier wil ik volstaan met één voorbeeld, namelijk wat ik zou willen noemen *global labour chains*. Dit begrip bouwt voort op een oude gedachte uit de economische theorie die in essentie teruggaat tot Adam Smith. De conservatieve Harvard-econoom Frank Taussig vatte die gedachte ooit als volgt samen: "We spreken gewoonlijk over een kleermaker als iemand die kleren maakt, over een timmerman als iemand die een tafel vervaardigt, over een schoenlapper als iemand die laarzen herstelt. Die bekende manier van spreken is, als zo vaak, onvolledig en leidt gemakkelijk tot misverstanden. De arbeid van de kleermaker voltooit alleen maar het werk dat daarvoor is verricht door een lange reeks van personen – de herder die op de schapen paste, de wolscheerder, degenen die de wol over land en zee vervoerd hebben, de kaarder en de spinster en de wever, om nog maar te zwijgen over degenen die de gereedschappen en machines voor deze arbeiders hebben gemaakt. [...] Vele arbeiders, gerangschikt in lange reeksen, werken samen om zelfs de meest eenvoudige waren te produceren."²⁵

Toen Taussig dit schreef dacht hij binnen het raamwerk van de natiestaat, de Verenigde Staten om precies te zijn. Maar inmiddels weten we allemaal dat arbeidsketens zich over de hele aardbol uitstrekken. Neem bijvoorbeeld onze spijkerbroeken. Het katoen voor de denim is misschien afkomstig van kleine boeren in Benin. Het zachtere katoen voor de binnenzakken komt mogelijk uit Pakistan. De synthetische indigo om de stof te verven werd geproduceerd in Frankfurt am Main. De knopen en ritsluiting bevatten zink dat is gewonnen door Australische mijnwerkers. De draden waarmee de broek is genaaid bestaan uit Japanse polyester. En het geheel werd geassembleerd door Tunesische textielarbeidsters. Onze jeans zijn kortom het resultaat van een wereldomspannende combinatie van arbeidsprocessen.²⁶

Eén relevante vraag die bijzonder belangrijk is vanuit het oogpunt van het vakbondsinternationalisme, zou kunnen luiden hoe deze verschillende arbeidsprocessen zich tot elkaar verhouden. We zouden bijvoorbeeld de hypothese kunnen opstellen dat arbeiders die dicht bij het eind van de keten zitten er belang bij hebben dat arbeiders op lagere plekken in de keten betrekkelijk weinig betaald krijgen. Voor arbeiders in een autofabriek is het op korte termijn gunstig wanneer de lonen van staalarbeiders laag zijn, omdat de winstvoet van de autofabriek daardoor groter zal worden, en dat leidt weer tot meer bestendige banen en, misschien, hogere lonen. Met andere woorden, via het historisch onderzoek van warenketens kunnen we bijdragen aan een empirische en historische theorie van het arbeidersinternationalisme.

Dit is natuurlijk alleen maar een voorbeeld. Heel veel andere vraagstellingen zijn denkbaar.

Global Labour History zal ons niet alleen in staat stellen de transcontinentale ontwikkelingen in hun onderlinge verband te zien. Zij zal ons ook kunnen helpen bij het her-

interpreteren van het verleden van onze eigen regio. Het zal er in de komende tijd om gaan de *Old en New Labour History* op te laten gaan (*aufzuheben*) in een nieuwe benadering die de vele inzichten die we reeds verworven hebben in een grotere context plaatst. Daardoor kan ons vermogen om de wereld te begrijpen en te verklaren alleen maar toenemen. Zoals E.P. Thompson opmerkte in zijn *Poverty of Theory*: “Elke historische gebeurtenis is uniek. Maar vele gebeurtenissen, ver van elkaar verwijderd in tijd en plaats, omhullen regelmatige processen wanneer zij met elkaar in verband worden gebracht.”²⁷

Eerdere versies van dit artikel werden gepresenteerd in het Pittsburgh Labor History Seminar (1 maart 2006), aan de universiteit van Witwatersrand in Johannesburg (28 juli 2006) en in de Stiftung für Sozialgeschichte des 20. Jahrhunderts in Bremen (12 oktober 2006). In het Engels spreek ik over *Global Labour History* en niet over *World History of Labour*, maar in deze Nederlandse vertaling gebruik ik de term ‘wereldgeschiedenis’, omdat ‘globale’ geschiedenis in onze taal de associatie met oppervlakkigheid kan opwekken. Het Engelse onderscheid tussen *World History* en *Global History* kan als volgt worden samengevat: “*World history* is the history of the various civilizations, especially their internal dynamics, and a comparison of them, whereas *global history* is the history of contacts and interactions between these civilizations.” (J. OSTERHAMMEL & N. P. PETERSSON, *Globalization. A Short History*, Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2005, p. 19).

- (1) De termen *Old en New Labour History* lijken te zijn bedacht in de Verenigde Staten omstreeks 1970. Zie TH. A. KRUEGER, *American Labour Historiography, Old and New: A Review Essay*. In: *Journal of Social History*, 4(1971), p. 277-85. Een soort codificatie van het onderscheid vond plaats met D. BRODY's artikel: *The Old Labour History and the New: In Search of an American Working Class*. In: *Labour History*, 20(winter 1979), p. 111-26.
- (2) E.J. HOBSBAWM, *Labouring Men. Studies in the History of Labour*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1964, p. 7.
- (3) RAJANI KANTA DAS, *Factory Labour in India*, Berlin/Leipzig: W. de Gruyter & Co, 1923; RAJANI KANTA DAS, *Factory Legislation in India*. With an Introduction by John R. Commons, Berlin/Leipzig: W. de Gruyter & Co, 1923; RAJANI KANTA DAS, *The Labour Movement in India*, Berlin/Leipzig: W. de Gruyter & Co, 1923.
- (4) Eerder had al een conferentie over arbeidersgeschiedenis van de Zuid-Afrikaanse History Workshop-beweging plaatsgevonden in Johannesburg (in 1977), maar dat was een tamelijk geïsoleerde gebeurtenis gebleven.
- (5) P. LINEBAUGH & M. REDIKER, *The Many-Headed Hydra: The Hidden History of the Revolutionary Atlantic*, Boston: Beacon Press, 2000, p. 274.
- (6) Thompsons kennis van India blijkt bijvoorbeeld uit zijn lezing over ‘History and Anthropology’ uit 1976, opnieuw afgedrukt in: E.P. THOMPSON, *Making History. Writings on History and Culture*, New York: The New Press, 1994, p. 200-25. Zie over Thompsons familieachtergrond B.D. PALMER, *E.P. Thompson. Objections and Oppositions*, London/New York: Verso, 1994, p. 11-51. Tom Nairn ziet in het werk van Thompson een voorbeeld van een Engelse “variety of left-nationalist popular culture”. T. NAIRN, *The Break-Up of Britain. Crisis and Neo-Nationalism*, Second Expanded Edition, London/New York: Verso, 1977, p. 303-4.
- (7) L. STEIN, *Der Sozialismus und Kommunismus des heutigen Frankreichs. Ein Beitrag zur Zeitgeschichte*, Leipzig: Wigand, 1842, p. 9, 10.
- (8) W. SOMBART, *Studien zur Entwicklungsgeschichte des italienischen Proletariats*. In: *Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*, 6(1893), p. 178.
- (9) W. SOMBART, *Studien zur Entwicklungsgeschichte des italienischen Proletariats*. [...], p. 178.
- (10) J. GUILLAUME, *L'Internationale*, 4 delen, Paris: Société nouvelle de librairie et d'édition, 1905-10; J. BRAUNTHAL, *Geschichte der Interna-*

tionale, 3 delen, Hannover: Dietz, 1961-71. Zie over het ‘Inter-Nationalisme’ in de arbeidersbeweging bijvoorbeeld K. CALLAHAN, ‘Performing Inter-Nationalism’ in Stuttgart in 1907: French and German Socialist Nationalism and the Political Culture of an International Socialist Congress. In: *International Review of Social History*, 45(2000), p. 51-87.

- (11) M. VAN DER LINDEN, *Global Labour History and ‘the Modern World System’: Thoughts at the Twenty-Fifth Anniversary of the Fernand Braudel Center*. In: *International Review of Social History*, 46(2001), p. 423-59; M. VAN DER LINDEN, *The ‘Globalization’ of Labour and Working Class History and its Consequences*. In: *International Labour and Working Class History*, 65(spring 2004), p. 136-56.
- (12) Dat het met betrekkelijk geringe financiële middelen toch mogelijk is om een goed archief op te bouwen laat het voorbeeld van het V.V. Giri National Labour Institute in Noida (India) zien. Zie www.indialabourarchives.org
- (13) Dit wil natuurlijk niet zeggen dat zij met elkaar geïdentificeerd werden. Veeleer golden zij vaak als tegenpolen, zoals in Duitsland sedert omstreeks 1848, toen het begrip *Gesellschaft* (samenleving) vaak gebruikt werd om zich tegen de staat te keren.
- (14) M. MANN, *The Sources of Social Power*, Deel I, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, p. 1-2.
- (15) De uitvinder lijkt de Singaporese diplomaat KISHORE MAHBUBANI te zijn geweest. Zie zijn artikel *The West and the Rest*. In: *The National Interest*, (summer 1992), p. 3-13.
- (16) L. BINDER, *The Natural History of Modernization Theory*. In: *Comparative Studies in Society and History*, 28(January 1986)1, p. 3-33. Natuurlijk geldt deze opmerking ook voor de hoofdstroom van het marxisme, die eveneens een moderniseringstheorie vertegenwoordigt.
- (17) R. NISBET, *Ethnocentrism and the Comparative Method*. In: A.R. DESAI (ed.), *Essays on Modernization of Underdeveloped Societies*, Bombay: Thacker & Co, 1971, Deel I, p. 101. Nisbet heeft er ook op gewezen dat het eurocentrisme (dat toen nog etnocentrisme werd genoemd) blijkt uit het gebruik van de biologische metafoer van groei en ontwikkeling: samenlevingen zijn als planten, zij ontstaan uit een zaad en ontwikkelen zich vervolgens tot volwassen organismen. Deze groei-metafoer gaat gepaard met minstens vijf verdere veronderstellingen: “*This meant, in the first place, that change is normally continuous. That is, each identifiable condition of a thing, be it a tree, a man, or a culture, is to be understood as having grown out of a preceding condition of that same thing. Second, large changes are to be understood as the cumulative, as well as incremental consequence of a host of small changes. Third, social change is characterized by differentiation. Precisely as the seed or fertilized germ cell is marked by differentiation and variegation of function and form in its history, so is the human culture or institution similarly marked by this kind of manifestation over time. Fourth, change of a developmental sort is regarded as caused for the most part by some persisting, uniform property or set of properties. From the doctrine of uniformity came the belief that social conflict, cooperation, geographic location, race, or any of the other alleged causes so richly strewn across the pages of social history, is the prime and continuing cause of all development. Fifth, it is clear that in all of these theories of social development a kind of teleology is present. Always there is some ‘end’ in view.*” Dit ‘einde’ wordt opgevat “*in purely Western terms*” (p. 100).
- (18) J. BLAUT, *The Colonizer’s Model of the World*, New York: The Guilford Press, 1993, p. 9.
- (19) H. ARENDT, *The Human Condition*, Chicago: The University of Chicago Press, 1958. Nederlandse vertaling: *De mens: bestaan en bestemming*, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1968.
- (20) K. MARX, *Capital*, Deel I, Harmondsworth: Penguin, 1976, p. 272.
- (21) M. VAN DER LINDEN, *Conceptualising the World Working Class*. In: S. BHATTACHARYA & J. LUCASSEN (eds.), *Workers in the Informal Sector. Studies in Labour History 1800-2000*, New Delhi: Macmillan India, 2005, p. 21-44.
- (22) www.nationaalarchief.nl/suriname is een bouwsteen van dit project.
- (23) <http://historyofwork.iisg.nl>
- (24) M. VAN DER LINDEN, *The ‘Globalization’ of Labour and Working Class History [...]*.
- (25) F.W. TAUSSIG, *Principles of Economics*, vol. I, New York: Macmillan, 1921, p. 15.
- (26) F. ABRAMS & J. ASTILL, *Story of the Blues*. In: *The Guardian Europe*, 29/05/2001.
- (27) E.P. THOMPSON, *The Poverty of Theory and Other Essays*, London: The Merlin Press, 1978, p. 84.